

El treball gramatical de Pau Cardellach i les gramàtiques catalanes anteriors a la “ciència lingüística”

Olga Fullana
Universitat de Girona

Per valorar adequadament el que representa per a la història de la llengua catalana la gramàtica de Pau Cardellach (c. 1840, ara en procés de publicació) ens cal, primer de tot, posar-la en relació amb els altres estudis gramaticals existents sobre el català, tant anteriors com posteriors cronològicament. Per a això, ens cal delimitar un marc cronològic dins del qual l'obra que ens interessa sigui referenciable i comparable. La meua proposta es basa en el període que inclou les gramàtiques catalanes anteriors al que en podríem dir l'aplicació al català de la ciència lingüística moderna.

En efecte, la institucionalització, a partir del mandat acadèmic internacional, d'un saber lingüístic que es volia innovador i, sobretot, *científic*, basat en la comparació interlingüística i en la regularitat sistèmica, i vinculat als mecanismes del coneixement humà,¹ va anar arraconant a partir de la segona meitat del segle XIX, les pràctiques tradicionals de l'elaboració gramatical, lligades encara a les antigues formalitzacions derivades del llatí i als seus mecanismes d'aprenentatge. Pel que fa al català, la Lingüística, pròpiament dita, no va començar a aplicar-se fins als treballs modèlics de Manuel Milà i Fontanals, a la dècada dels 60, gràcies als quals “per primera vegada disposem d'una descripció científica de la llengua” (Rico & Solà, 35).²

L'obra de Cardellach se situa, doncs, en una fase prèvia a la de la consideració científica i exhaustiva de la llengua catalana sobre la qual es basarà la codificació contemporània. Això no vol pas dir que la descripció de la llengua que fa aquesta obra sigui errònia, fantasiosa o especialment incompleta. Com explicaré, hi ha justament una voluntat descriptiva molt present i connectada amb la realitat de la llengua viva.

1. Els primers treballs gramaticals sobre el català

No direm res de nou si indiquem que la producció d'estudis lingüístics pròpiament sobre el català és tardana respecte d'altres llengües europees –la primera gramàtica del castellà, d'Antonio Nebrija, és de 1492; el 1550 es considera la data d'aparició de la primera gramàtica del francès, l'obra de Louis Meigret *LeTretté de grammère françoëze*. Per a la nostra llengua, en canvi, el 1743 –data estimada de conclusió de la *Grammatica cathalana* de Josep Ullastre– és el punt d'inflexió.³ Tots tres casos –Nebrija, Meigret, Ullastre– representen l'inici de la reflexió lingüística sobre el propi idioma, i el canvi de perspectiva que introdueixen no és gens banal, atès que suposa la presa de consciència de la potencialitat d'una llengua, de la pròpia llengua.

Certament, durant el segle XVII hi hagué un notable interès per la llengua catalana, i la producció lexicogràfica viurà moments de treball intens: el diccionari d'Antoni Font, de 1637, i el de Pere Torra, de 1640 –dos diccionaris bilingües català-llatí–; el diccionari castellà-francès-català de Pere Lacavalleria de 1646; el *Gazophylacium* català-llatí de Joan Lacavalleria de 1696. També és d'aquest segle la *Gramàtica*

¹ Sobre l'evolució científica del pensament lingüístic, basada en bona mesura en el paradigma romànic, resulta encara molt recomanable el manual d'Alberto Várvaro, traduït al castellà a Sirmio (Várvaro, esp. 35-42). Vegeu també el manual de Jesús Tuson.

² Per un estudi sobre de la teoria fonètica de Milà i Fontanals vegeu, per exemple, Bernat.

³ Anteriorment el català disposa només d'alguns materials metalingüístics, com ara les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, que no poden ser considerats de cap manera un tractat gramatical. (v. Badia).

cathalana de Llorenç Cendrós –de 1676–, tot i que el títol pot duu a una mala interpretació, perquè, com altres de la seva època, es tracta d’una gramàtica llatina redactada en català. En totes aquestes obres el català, de fet, només hi té un paper instrumental com a mitjà per a l’aprenentatge de les dues llengües tingudes per llengües de cultura, primer el llatí i després el castellà.

Les obres citades, especialment les lexicogràfiques, no poden ser menystingudes en la història lingüística del català només perquè el català no en sigui l’objectiu fonamental: entre altres coses, aquestes obres seran la font principal per elaborar els diccionaris que faran servir els homes de la Renaixença –el diccionari Font, el Torra i el *Gazophylacium* són, entre d’altres, a la base de diccionari de Labèrnia– i són aquest tipus de llibres els que difondran moltes grafies que serviran de referència en la codificació ortogràfica del català. Tanmateix, des del punt de vista de la història de la llengua, el fet que no siguin obres de reflexió lingüística sobre el propi idioma les relega a un paper secundari. Per a la història d’una llengua, els treballs que més autènticament reflexionen sobre la llengua operen com elements estructuradors d’una –nova– realitat, la llengua mateixa. No debades Feliu & Nadal han indicat que els lingüistes són actors principals en el procés vers la delimitació, la concreció i la legitimació de la idea de “llengua.”

En el cas català, la gramàtica d’Ullastre representa un trencament amb la tradició anterior: la llengua catalana no és un instrument sinó la finalitat mateixa de la gramàtica. Aquest trencament també suposa l’inici d’una nova relació dels erudits cultes amb el català, una relació que a finals del XIX es transformarà en el reconeixement del català com una llengua apta per ser escrita –apta per ser una llengua de cultura– i, sobretot, en la presa de consciència de la necessitat d’una codificació institucional, més enllà de les propostes individuals, per més vàlides que fossin. Tanmateix, el període que s’inicia amb Ullastre no suposa pas un trencament absolut amb tota la tradició anterior, sinó que es configura com una transició, un període de “crisi” en paraules de Ginebra:

A l’alba del segle XIX –i durant un període que, delimitat esquemàticament, comprèn el darrer terç del XVIII i el primer del XIX–, la cultura d’expressió catalana coneix una nova crisi. Una crisi de referents estètics, de patrons literaris i en una dimensió més profunda, de fonaments ideològics i polítics. Una crisi que, lògicament, afecta el vehicle per mitjà del qual es manifesta aquesta cultura: la llengua. El model literari tradicional, la *scripta* de l’edat moderna, resulta que envelleix de cop. (Ginebra 2004, 10)

El període que m’interessa revisar, doncs, és el que va des de l’acabament de la gramàtica d’Ullastre, el 1743, fins a la publicació de la gramàtica d’Antoni de Bofarull i Adolf Blanch, el 1867, gramàtica encarregada per la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, en un moment en què els nous coneixements de la ciència lingüística entraven a la Universitat de Barcelona. Durant aquest període aniran apareixent nombrosos estudis lingüístics que, en definitiva, posaran els fonaments d’una llengua apta per a la creació, els fonaments del *català literari* en el sentit etimològic i fabrià.⁴

Tot seguit exposo un quadre amb els estudis gramaticals del català coneguts fins ara –inclosos alguns d’una mica anteriors a la gramàtica d’Ullastre– per donar una idea de quina fou la producció del període que examino i a quin tipus d’obres faré referència.

⁴ Com és sabut, Fabra fa servir habitualment el concepte *català literari* (v. Fabra 1907, Fabra 1932), on *literari* prové llatí LITTERA ‘lletra’, és a dir, el català literari és el català de les lletres, la llengua escrita.

AUTOR	ANY	OBRA
Carles Ros	1732	<i>Práctica de orthographía para los dos idiomas castellano y valenciano</i>
	1733	<i>Tractat de adages y refranys valencians, y practica pera escriure ab perfecció la lengua valenciana.</i>
	1734	<i>Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano</i>
	1735	<i>Norma breve por la que los valencianos (sin hazer estudio particular en la orthographía) sabrán escribir medianamente la lengua castellana, guiándose por la valenciana...</i>
	1751	<i>Breve esplicacion de las cartillas valencianas</i>
	1752	<i>Qualidades y blasones de la lengua valenciana</i>
Pere Màrtir Anglès	1742	<i>Prontuario orthologi-gráphico trilingüe, en que se enseña a pronunciar, escribir y letrear correctamente en latín, castellano y catalán</i>
Josep Ullastre	1743	<i>Grammatica cathalana (inèdita)</i>
Joaquim Pons i Cardona	1804	<i>Principis de lectura menorquina</i>
Antoni Febrer i Cardona	1804	<i>Principis generals de la llengua menorquina (inèdits)</i>
Josep Pau Ballot	1815	<i>Gramàtica y apologia de la llengua cathalana</i>
Antoni Febrer i Cardona	1821	<i>Principis generals i particulars de la llengua menorquina (inèdits)</i>
Antoni Puigblanch	1825	<i>Observaciones sobre la lengua catalana (inèdites)</i>
Joan Petit i Aguilar	1796-1829	<i>Gramàtica catalana predispositiva per a la més fàcil intel·ligència de la espanyola y llatina (inèdita)</i>
Josep Domènech i Circuns	1829	<i>Elementos de gramática castellana-catalana</i>
Joan Josep Amengual	1835	<i>Gramática de la lengua mallorquina</i>
Pau Cardellach i Busquets	1840	<i>Gramática catalana (inèdita)</i>
Joan Mattes	1844	<i>Leçons pratiques de grammaire [...] dans lesquelles l'ortographe d'usage est enseignée au moyen de la langue catalane</i>
Magí Pers i Ramona	1847	<i>Gramática catalana-castellana</i>
Pere Puiggarí	1852	<i>Grammaire catalane-française, à l'usage des Français</i>
Pau Estorch i Siqués	1857	<i>Gramática de la lengua catalana</i>
Juli Soler	1858	<i>Gramática de la lengua menorquina</i>
Ignasi Alabau i Sanromà	1862	<i>Tratado teórico-práctico de la analogía que guarda el idioma francés con el catalán</i>
Antoni de Bofarull	1864	<i>Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana</i>
Miquel Rosanes	1864	<i>Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana</i>

AUTOR	ANY	OBRA
Antoni de Bofarull, Adolf Blanch	1867	<i>Gramática de la lengua catalana</i>

Tots aquests treballs que he anomenat de *reflexió lingüística* han estat examinats amb major o menor profunditat a Segarra (1985a i 1985b). En els apartats que segueixen voldré explorar-ne alguns aspectes relacionats amb les idees que manifesten envers la llengua, les actituds que pressuposen i la predisposició que demostren davant el fet lingüístic. Penso que això ha d'ajudar-nos a comprendre el sentit de la producció de textos gramaticals en aquest període i també el sentit, del treball gramatical de Cardellach.

2. La predisposició davant la llengua

Podem distingir, segons la finalitat, l'ambició o el plantejament, diferents tipologies entre els textos gramaticals esmentats en l'apartat anterior. Tipologies que no són pas excloents, i que poden ser compartides diversament pels diferents textos. M'interessa destacar el posicionament que manifesten respecte d'algunes qüestions cabdals, perquè crec que així s'explicita d'una manera prou clara la naturalesa de cadascuna de les obres. No em fixaré tant en les divergències metodològiques o formals, ni en els formats més o menys coincidents dels diferents treballs, ni en el fet que fossin publicats alguns en el seu moment i d'altres restessin inèdits fins fa ben poc –i haguessin tingut, per tant, un impacte ínfim entre la gent del seu temps, com és el cas, sens dubte, de la gramàtica que estic estudiant. L'objectiu d'aquest treball és situar l'obra de Cardellach entre les seves coetànies pel que fa a la visió del que és –i no és– la llengua catalana, i pel que fa a la predisposició davant de la realitat lingüística autòctona.

2.1. Ensenyar el català o ensenyar llengües als catalans

Abans he fixat l'any 1743 com a punt d'inflexió cap a l'elaboració de textos de reflexió lingüística que tenen com a objectiu només el català. Això no obstant, la tradició d'utilitzar el català com a instrument per facilitar l'aprenentatge d'una altra llengua es manté i reapareix en multitud d'ocasions. Vegem, per exemple, la justificació que dona el notari valencià Carles Ros per recollir, programar i ensenyar l'ortografia del català –del valencià, en paraules seves–:

Por razón de que quanto actualmente se practica en Valencia, en las oficinas de escrivanos, y actuación de tribunales, que los despachos, títulos, provisiones, decretos, memoriales, y cartas misivas se estiende todo en castellano y que en las escuelas de los niños se enseña esta lengua (como general que es en España) *importa conservarse la valenciana, pues con la inteligencia de las Cartillas valencianas, y la de esta Explicación, tendrán los naturales norma segura para escribir muchísimas dicciones de la castellana, que están dudosas, según algunas van espressadas y más que se advertirán en la conclusión de esta obra.* (Ros, 19. Les cursives són meves)

Segons Ros, la seguretat en la llengua materna oferirà la possibilitat de resoldre dubtes en la llengua que “cal escriure.” Aquesta mateixa necessitat del coneixement de la llengua materna és el que motiva el menorquí Juli Soler, més d'un segle més tard, a fer la seva *Gramática de la lengua menorquina*:

Muchos se dedican al estudio de las lenguas extranjeras sin haber aprendido por principios la materna, ni tener suficiente conocimiento del idioma nacional para aprender aquellas con alguna facilidad. A obviar estos inconvenientes y a

disminuir las dificultades que presenta el estudio de los idiomas francés, italiano e inglés es a lo que tiende la presente gramática, siendo este al menos el principal objeto que se ha tenido en vista al escribirla. (Soler, IX)

I les *Leçons de grammaire* del rossellonès Joan Mattes adreçades als professors tampoc no s'allunyen d'aquesta voluntat de fer explícites les regles de la llengua catalana per vincular-les amb les regles del francès i facilitar-ne l'aprenentatge:

En faisant imprimer ces *Leçons de grammaire* ou plutôt d'orthographe, nous nous sommes proposé de les fixer dans le mémoire des ouvriers, en donant à ceux-ci la facile moyen de les retrouver telles qu'ils les ont entendues en classe. Les ouvriers, à qui elles s'adressent, ont besoin d'apprendre promptement et par des moyens tout mécaniques, ce que, dans un âge moins avancé, ils auraient pu recueillir à l'école primaire. De simples observations, puisées dans le linge catalan, tiennent souvent lieu de règles et servent pour l'orthographe d'un nombre immense de mots français. (Mattes, 7)

De fet, aquest valor instrumental que s'atribueix a l'aprenentatge de la llengua materna és present en la justificació de pràcticament tots els estudis gramaticals que hem consignat, siguin o no destinats a aprendre altres llengües. És també una argumentació pròpia d'una època en què s'elaboren multitud de gramàtiques a totes les cultures europees que facilitaran la consolidació de les llengües modernes. Aquesta idea és present també, per exemple, en el pròleg de la primera *Gramática de la lengua castellana* de la Real Academia Española de 1771:

Pocos habrá que nieguen la utilidad de la Gramática, si se considera como medio par aprender alguna lengua extraña, pero muchos dudarán que sea necesaria para la propia, pareciéndoles que basta el uso (RAE, 1)

La majoria dels textos revisats, doncs, exposen la utilitat de conèixer el sistema gramatical autòcton per facilitar l'aprenentatge d'altres llengües: evidentment primer el castellà, i després el llatí. Fins i tot en casos en què l'estudi del català és l'objectiu clar d'un treball ingent i molt escrupolós, com és el cas de la *Gramàtica catalana predispositiva...* de Joan Petit i Aguilar, aquest argument s'hi fa present –a més, Petit i Aguilar fa referència explícita a la idea de la RAE que acabem de citar:⁵

Veyend, fills meus, que ja se us acercaba el temps de comensar de apèndrer la gramàtica española o castellana, me vas fer portar de Barcelona la Gramàtica de la llengua castellana, composta per la sàbia Real Academia Española de Madrid, reimpresa lo añ 1781. En las primeras líneas del pròleg trobí que deya: “Molts dubtaran que sia necessària la Gramàtica per la pròpia llengua, aparexend-los que basto lo ús. No hu pensaban axí els gregs ni els romans [...] Ab estas sàbias advertències emprenguí, fills meus, compòndrer-vos la Gramàtica catalana per a facilitar-vos la entrada a la castellana y a la llatina. (Petit i Aguilar, 111-112)

La mateixa voluntat és expressada en el pròleg de l'obra del mestre barceloní Josep Domènech i Circuns, en el del polític mallorquí Amengual, en el de l'escriptor vilanoví

⁵ Val a dir que la majoria dels textos analitzats tenen com a font o element de suport la *Gramàtica castellana* de la RAE i, per tant, la seva justificació els serveix com a model.

Pers i Ramona, i en el del metge olotí Estorch.⁶ L'estudi d'una llengua per facilitar l'aprenentatge d'una altra no és, doncs, una cosa que ens hagi de sorprendre. De fet, aquesta és també la raó per la qual s'ha reivindicat l'ús de la llengua materna a l'escola fins a èpoques ben recents –avui, la diversitat lingüística de la població fa impossible del tot el propòsit.

Tanmateix, mirant-ho des d'un altre angle, les gramàtiques de Ballot (1815), de Domènech i Circuns (1829), i d'Estorch (1857) es presenten també com una explicació de la llengua catalana als forasters que puguin venir, sobretot a comerciar, a les terres catalanes. En aquest sentit és molt il·lustratiu el fragment de la dedicatòria a la Junta de Comerç de la *Gramàtica* de Ballot, però també els fragments dels altres dos estudis gramaticals, que repeteixen la mateixa idea:

La mayor part dels naturals de esta provincia han desitjat en tot temps una gramática impresa de la llengua cathalana, y casi tots los estrangers, que per rahó del seu comers vénen a esta capital, la tròban també, a menos, per a perfeccionar-se en la llengua y poder comerciar e lo interior del Principat, qual falta no experimentan en altres païssos igualment civilisats. Volent jo ocòrrer a est inconvenient y satisfacer tan grans desitgs he ordenat esta, que és la primera que ix a la llum [...] (Ballot, v)

[...] esta gramática pueda ser útil a muchísimos castellanos que, por razón de sus empleos y destinos tienen de vivir en Cataluña y les será muy interesante el conocimiento de la lengua vulgar. (Domènech i Circuns, II)

A todo español podrá también ser útil esta gramática, pues le marca una teoría fácil para poseer el idioma catalán y pronunciar y comprender sus dicciones en los casos en que tenga necesidad de tratar con catalanes o vivir en el país como militar, como empleado, como negociante o como simple viajero. (Estorch, 10)

Malgrat que intuïm que l'argument de Domènech i d'Estorch és extret de la *Gramàtica* de Ballot i que, en el cas de Ballot, podem tenir certes reticències sobre la "sinceritat" d'aquesta justificació –forma part de la dedicatòria als patrocinadors de l'obra, la Junta de Comerç–, no puc deixar d'assenyalar que a Estorch no li devia

⁶ "impulsado por la esperiencia que me ha demostrado ser insuficientes los compendios de gramática castellana que comúnmente se usan en las escuelas de primera educación de Cataluña para que los niños catalanes lleguen a tener un mediano conocimiento del idioma universal de los españoles, a causa de no comprender el suyo propio catalán, me he determinado a combinar unos elementos de gramática castellana-catalana que he extractado de los mejores autores, vistiéndome como quien dice, de ropa ajena" (Domènech i Circuns, I-II). "Para comprender con fruto el estudio de una lengua estrangera, es preciso haber antes aprendido la nativa por principios. Esta máxima sentada por los sabios, ahorra el trabajo de dilucidarla, y es tan cierta com lo es que, generalmente hablando, el castellano es estragnero por desconocido" (Amengual, X). "Es cosa estranya, per cert, que després de haver donat a llum lo doctor Ballot la sua gramàtica catalana, no haja hagut un català, entre los molts que ha florit y floreixen actualment fora y dintre de Catalunya, que haja emprès lo treball de formar una gramàtica, ab la cual, los naturals de aquest país puguessen apèndrer fàcilment la llengua dels Cervantes y Granadas. Treball enojós, en veritat, però qu'és menester realisar-lo. [...] publico aquesta gramàtica plena d'exemples escullits a fi de que los catalans pugan apèndrer ab propietat y en curt temps una llengua tan rica, tan elegant y armoniosa" (Pers i Ramona, 5; 7). "Me he decidido a dar a luz el fruto de mis áridas tareas, creyendo que con él pago un tributo de amor a mi país natal y ofrezco un beneficio a mis compatriotas, presentándoles reglas claras y sencillas para hablar y escribir con alguna mayor corrección su lengua nativa, tal como hoy generalmente se habla facilitándoles al propio tiempo un medio de adquirir el conocimiento de las demás" (Estorch, 10).

semblar tan forassenyada aquesta justificació si la repeteix gairebé cinquanta anys més tard, i en un moment bastant diferent pel que fa a la consideració de la llengua catalana.

A les tres obres citades cal afegir-hi la gramàtica del militar i escriptor rossellonès Pere Puiggarí. En el seu cas, l'objectiu és l'ensenyament del català als francesos, tal com ja s'explicita en el títol, *Grammaire catalane-française, à l'usage des Français*, i exposa en la introducció:

Enfin, j'ai considéré, dans ma tentative, l'avantage que pourraient en tirer les Français qui habitent la Catalogne, en si grand nombre, qu'on en compte plus de 15 000 à Barcelone. (Puiggarí, VII)⁷

Entre els textos del període n'hi ha un que mereix una consideració diferenciada pel que fa a la qüestió que ara ens ocupa atès que, tot i que l'objectiu continua essent l'ensenyament d'una altra llengua –el francès–, la metodologia emprada és la comparació de les dues llengües i només s'insisteix en aquells casos en què hi ha una diferència substancial entre elles. Es tracta de *Tratado teórico-práctico...* d'Alabau (1862), una obra ja als límits del període que hem fixat. És un treball que pressuposa, doncs, un bon coneixement del català i també del francès, tot i que és redactada en castellà. En la introducció l'autor insisteix que estudiarà l'analogia entre les dues llengües:

El deseo de ser útil a la juventud estudiosa que se dedica a aprender el idioma francés, el cual por haberse hecho cuasi universal sirve de instrucción y adorno a cuantos pretenden una colocación en el comercio o en otras carreras me ha hecho ocupar gustoso en observar la analogía que tiene la lengua catalana con la francesa que aprendí en Francia en 1812. Ya en el sonido y pronunciación de algunas de las vocales, ya en la articulación de varias consonantes, ya por fin algunas voces en el fraseo y construcción gramatical [...] (Alabau, 3)

En definitiva, la situació de l'estudi del català en una perspectiva d'accés a altres llengües per part dels catalans o d'accés a la llengua per part dels que no la posseeixen de forma natural és un fenomen present, de forma més o menys retòrica, en la majoria dels treballs gramaticals del període, tinguin o no l'aprenentatge de segones llengües com a objectiu principal.

2.2. La llengua dels textos o la llengua que es parla

Una qüestió, sovint menys explicitada en les obres gramaticals, però d'importància cabdal, és el tipus de llengua que hi ha al darrere dels interessos de l'autor i de la descripció –o de la prescripció– gramatical: la llengua que es parla o la llengua que s'escriu. En alguns casos, com en la gramàtica d'Amengual (1835), trobem aclarida d'entrada la qüestió en els apartats preliminars:

La gramática que nos ocupa es del idioma articulado y del escrito, que es su expresión permanente (Amengual, IV)

Però en la majoria d'ocasions no hi ha una declaració tan evident sobre el tema. La necessària referència a la pronunciació de les lletres –o a l'escriptura dels sons– que totes les gramàtiques inclouen alimenta sovint un cert grau de confusió entre la modalitat lingüística a què s'està fent referència.

⁷ Aquest treball va adreçat, com en el cas d'Alabau –el cito a continuació–, als coneixedors del francès: “Cette grammaire ne pouvant guère servir qu'aux personnes qui ont appris le français par principes, je me dispenserai d'y exposer ce qui est commun aux deux langues.” (Puiggarí, 1)

Tot i això, la realitat és que la majoria dels gramàtics d'aquesta època tenen al cap la llengua que cal escriure i, si de cas, la que cal pronunciar en contextos formals, que és també la que es correspon a la lectura en veu alta, és a dir, a la projecció parlada de la llengua escrita. Antoni de Bofarull i Adolf Blanch ho diuen ben explícitament:

No pretendemos tampoco que sea la nuestra gramática de la lengua catalana según ahora se habla, pues sobre que en ningún tiempo y en ningún país se ha hablado generalmente como se ha escrito o perorado, no nos hallamos en el caso de tomar más del lenguaje común que del literario, ya que de restauración y de perfeccionamiento se trata. (Bofarull & Blanch, 6)

Escrito, d'una banda, y *perorado*, de l'altra. L'ortografia i l'ortologia, doncs, més o menys confoses, centren els interessos lingüístics, i la realitat espontània de la llengua parlada rarament penetra en les estructures d'aquesta mena d'obres. El prefaci de Josep Pau Ballot (1815, XXV) ho deixa prou clar en justificar la necessitat de la seva obra: “¿Qui serà de nosaltres que no se veja en la precisió de haber de escriurer a vegadas en cathalà?”

Una altra qüestió és quin tipus de llengua escrita es vol promoure, i quins són els models de referència. En això hi ha també diversitat d'opinions. Ballot sembla que propugna “los escritos catalans de 1600 i 1702” (1815, XLV) i en canvi Pau Estorch proposa, al final de la seva gramàtica, “fragmentos de catalán del presente siglo” del farmacèutic centellenc Josep Subirana i Vila, a banda d'una bona colla d'octaves de *Lo temple de la glòria* del mataroní Antoni Puigblanch.

És freqüent que l'intent de posar ordre a la llengua i d'explicitar-ne unes normes respongui a la sensació d'un cert canvi lingüístic i d'un distanciament –o perversió– respecte de la llengua dels documents que dificultaria a la llarga l'accés als textos antics. En aquest sentit Carles Ros –que, com Cardellach, era notari–, en el text següent adverteix de les conseqüències de no disposar d'una bona ortografia que pugui ésser apresada pels escriptors:

También corrobora lo expresado en los números antecedentes, los prothocolos de los escrivanos (antiguos y modernos) los registros y los escritos depositados en archivos para la memoria de la posteridad, que la mayor parte no se pueden leer, siendo causa, no aver sido orthographos los que los escrivieron, pues si las letras estuviessen declaradas, cada una la que es, la pronunciaci3n como se deve, con los demás requisitos de la orthographía, se comprehendería todo sin dificultad; aunque sean de centurias passadas (Ros, 10)

Cent anys més tard, al Rosselló, Pere Puggarí també presenta la seva gramàtica com una eina per aturar el desconeixement progressiu del català (escrit) i evitar que no es pugui accedir a la documentació antiga:

Le désir d'arrêter, autant que possible, la corruption qui dégrade de plus en plus la langue catalane, particulièrement en Roussillon, le danger que court le public de ne pouvoir plus lire ni comprendre cet idiome dans nos riches archives, si précieuses pour l'histoire locale, l'intérêt qu'ont tant de propriétaires dans la recherche d'anciens titres, pour laquelle ils ne peuvent guère recourir maintenant qu'à trois ou quatre personnes dans tout le département: tels sont les principaux motifs qui m'ont engagé à entreprendre cette grammaire et le dictionnaire qui va la suivre. (Puiggarí, V)

El pes, no sols de l'escriptura, sinó dels models escrits d'èpoques passades, condiciona inevitablement les tries gramaticals i, sobretot, les ortogràfiques. En l'altra banda hauríem de situar-hi els autors que, ni que sigui limitada a determinats aspectes del sistema gramatical que propugnen, incorporen la perspectiva de la llengua espontània que parla la gent habitualment. És clar que, llavors, és fa inevitable un cert biaix dialectal de l'obra en qüestió. Antoni Febrer i Cardona seria un exemple d'aquesta sensibilitat, quan adverteix, en el prefaci de la seva gramàtica encara inèdita que

Jó hè intitulad aquesta óbra: Principis Generáls y Particulárs de la Llèngua Menorquina, no perquè considèrie qu'aquesta llèngua deguie el sèu orígen â Menórca; sebènt molt bè qu'aquesta ílla fonc fundáda de Cataláns, Valenciáns, &c els quáls ei portáren la sèua llèngua, qui es la matèxa que nosáltres usám, y antigamènt s'anomenáva Llemosína; sinó perqu'essent fèta â Menórca, y per un Menorquí, es adequáda â la pronúncia que s'úsa â n'aquesta ílla qu'en cértas paráulas es algun tánt diferènt de la Catalána, Valenciána, y Mallórquina (Febrer i Cardona, 51)

De seguida, però, s'afanya a notar que les divergències són “una cósia tán accidentál, que no será obstácle perquè la majòr párt de las règlas qu'en èlla es donarán, no púguien servir per uns y áltres.” La unitat de la llengua és, precisament, una idea que l'autor té ben assumida.⁸

L'exemple de Febrer i Cardona em dóna peu a notar una altra característica de les gramàtiques i altres textos de reflexió lingüística d'aquest període, que és la disgregació territorial i la relativa limitació de l'abast públic d'aquestes obres –de les que foren publicades. La parcel·lació territorial –Principat, València, Illes (i també cal distingir Mallorca de Menorca, amb inèrcies molt diferents)–, provocada per la desvinculació política de les institucions, les dinàmiques socioeconòmiques diverses, i, sobretot, per la política reformadora i centralista del règim dels Borbons desemboca també en una parcel·lació cultural i en un aïllament de les elits de cada territori, que evolucionaran de diferent manera. Això té com a conseqüència la no-influència de les idees sobre la llengua, ni de les solucions ortogràfiques que es propugnen, d'uns territoris sobre els altres; la no-articulació d'un discurs conjunt sobre el benefici de la llengua fins a finals de XIX.

2.3. *Descriure o “purificar” la llengua*

És propi de la ciència lingüística moderna l'èmfasi en la descripció dels fets gramaticals, donant per fet que la llengua és un objecte preexistent i de tipus natural, susceptible de ser estudiat i sotmès a les proves i procediments que en revelaran les regles internes, els mecanismes particulars i els universalment compartits. La pretensió descriptiva, certament, ha calat profundament en el pensament dels lingüistes actuals, amagant la naturalesa intrínsecament prescriptiva que la labor gramatical porta implícita –vegeu també, sobre això, Feliu i Nadal.

Com he explicat abans, ens situem en un moment previ encara a la irrupció de la ciència lingüística moderna, i en les obres d'aquest període és generalment ben present la dimensió prescriptiva de la tasca empresa. És inusual que els autors gramaticals de l'època dediquin els seus esforços a descriure sense més la realitat de la llengua, sense

⁸ Cap autor d'aquesta època, en realitat, qüestiona la unitat de la llengua. Alguns com Amengual (VIII) proclamen explícitament que el mallorquí és fruit de la reconquesta: “De aquí data en estas islas el idioma lemosín, herencia hermosa de nuestros amigos y de nuestros hermanos que nos obraron la restauración [...]” Però la majoria ni hi fan referència; com diu Ginebra (16) hem de pensar que si la unitat de la llengua no és esmentada deu ser perquè en aquell moment no és cap problema.

jutjar-ne la oportunitat o l'adequació. Sí que és veritat que els autors més sensibles a la llengua viva, com és el cas de Joan Petit i Aguilar, són també els més propensos a traslladar la realitat lingüística, amb tota la seva complexitat:

P: Me apar que en els Tèmps del Modo Condicional que has descrit fins aquí, n'hi falta encara un; pux en las conversas de la gent ordinària ás diu ab molta freqüència: Si *plovía* fería bon tèmps. Si jo *anava* ó *anaba* á la carniceria, portaría carn. Si jo *fèya*, assó ú allo, fería, diría, &c.

R: Es veritat que ès parla axí, pero es ab alguna impropiedad, perque se usa el Pretèrit Imperfèt del Indicatiu, en llog del del Subjungtiu, pux se ha de dir: Si *ploguès*, fería bon temps. Si jo *anás* á la carniceria, portaría carn. Si jo *fès* assó ú alló, fería, diría, &c. (Petit i Aguilar, 413)

La diversitat lingüística observable, per exemple, entre la gent culta i la gent "ordinària" d'un mateix lloc, o fins entre uns mateixos "ordinaris," amb freqüències diferents, suscita de seguida, com hem vist, la valoració del gramàtic, ni que sigui matisada o prudent.

Tanmateix, alguns dels autors de l'època manifesten clarament la seva voluntat de "purificar" la llengua d'ús corrent buscant i proposant un model de llengua més uniforme o, si es vol, més elevat. Curiosament, és al Rosselló –una zona del domini lingüístic on la francesització va avançar més ràpidament que la castellanització a la resta– on Pere Puiggarí formula aquesta necessitat d'una manera ben explícita: cal crear un model de llengua catalana apta per a la impartició de la doctrina cristiana i que no pugui ser qualificada de *jargon* ni que perpetui els parlars "corromputs" del poble analfabet:

J'ai eu encore un vue le secours que devaient trouver dans l'un et dans l'autre la plupart des ecclésiastiques, chargés de l'instructions religieuse dans nos campagnes, pour peu qu'ils soient jaloux de parler au peuple d'une manière correcte, autant qu'intelligible, au lieu de confirmer les plus ignorants ou les plus contempteurs de leur langue maternelle dans l'idée que leur jargon en est un raffinement. (Puiggarí, v)

El text és interessant perquè deixa constància, com s'ha fet notar en altres ocasions, que a la Catalunya del Nord el catecisme es continua impartint en català molt més enllà de la francesització absoluta de l'escola laica.⁹ Això no obstant, el que aquí ens interessa destacar és aquesta idea de "parler au peuple d'une manière correcte, autant qu'intelligible, [...] au lieu de confirmer [...] que leur jargon en est un raffinement": no s'ha de parlar com el poble, perquè es cauria en l'error de fer creure al poble que parla bé, tot i que s'ha de parlar d'una manera intel·ligible al poble. Això implica que al darrere de les idees de Puiggarí hi un concepte de gramàtica abstracta i homogeneïtzadora que roman en certa manera inalterable per sobre de la "corrupció" de la llengua del poble.

2.4. Una llengua per a l'ús culte o un objecte d'erudició

Pràcticament tots els estudis que he revisat d'aquesta època es plantegen de fer una gramàtica del català, però explicitant sempre que ha de ser compatible amb el

⁹ Vila documenta impressions de catecismes en català a Perpinyà fins a mitjan segle XIX. És versemblant, atès que s'ha considerat que l'estruncament de la transmissió de la llengua familiar no es produeix fins a mitjan segle XX (Fullana 2013), que l'ensenyament religiós bàsic es continuï fent en català durant molt de temps.

coneixement del castellà, que és l'idioma de referència i el de valor universal. Al territori nord-català ja hem vist que totes les gramàtiques contempen el coneixement del francès. És ben conegut el fragment de la introducció de Ballot a la seva gramàtica on es descriu clarament la situació de diglòssia que cal acceptar per a la llengua catalana:

algú dirà: *Per a què voler cultivar la llengua catalana si la de tota la nació és la castellana, la qual debem parlar tots los que nos preciam de verdaders espanyols?* És veritat, però, no obstant, és necessari també estudiar los principis de la llengua nativa, la que havem après de nostras mares. Los escrits de alguns ho manifesten bastant; puix són inintel·ligibles, ridículs y plens d'errors, per no saber manejar la llengua amb la llum que correspon. La llengua és la porta de nostra ànima; si ella no és neta y límpia, dóna a conèixer la porqueria y brossa de dins de la casa. *Qui serà de nosaltres, que no se veja en la precisió de haber de escriurer a vegades en català? Los senyors a sos majordoms, los amos a sos masovers, las senyoras a sa família, las monjas a sos parents, los marits a sas mullers, y, en fi, tots los naturals se veuhen a vegades en la necessitat de haver de escriure alguna carta o bitllet en català.* Además los rituales de tots los bisbats de Cathalunya són en llengua catalana: las festas, dias de dejuni y celebracions de missas y aniversaris en las parroquias se publican en català. En català és la exhortació que·s fa quant se adminístran la major part dels sacraments; y en català, finalment, se ensenya y explica la docthrina christiana. (Ballot, XXIV-XXV. Les cursives són meves)

Una actitud similar, afirmant l'obligatorietat de saber castellà, la trobem en la *Gramática de la mallorquina* d'Amengual. Tanmateix, té molt clar que el català no pot ser substituït:

No hay necesidad de comentario para ver que la tenemos de saber este idioma [el castellà]; pero patente la imposibilidad de desterrar de aquí el lemosín, tampoco la hay para conocer que es fuerza contentarnos con generalizar el castellano entre nosotros. Para comprender con fruto el estudio de una lengua estrangera, es preciso haber antes aprendido la nativa por principios. Esta máxima, sentada por los sabios, ahorra el trabajo de dilucidarla y es tan cierta com lo es que, generalmente hablando, el castellano es estrangero por desconocido. (Amengual, X)

Segurament, l'aïllament geogràfic provoca una situació lingüística a Mallorca força diferent de la dels altres territoris peninsulars i, per això, la introducció del castellà s'ajorna molt més i la possibilitat de la substitució lingüística esdevé impensable.

Val la pena remarcar també unes altres paraules de Joan Josep Amengual que, en un comentari sense precedents, posa al mateix nivell el català i el castellà:

Esta propiedad de nuestra lengua frustra los buenos deseos de los que intenten substituirle el habla castellana, porque nunca se aúnan dos idiomas tan heterogéneos, y menos cuando uno de ellos, lejos de consentir asimilativos, acaba con prevalecer, como vemos efectivamente que en vez de castellanizarse entre nosotros el mallorquín se mallorquiniza el castellano (Amengual, IX-X)

Per un instant ens sembla llegir un al·legat en favor de la dignitat del català com a llengua de tota entitat, com a llengua també de la cultura. El mateix Amengual, però, ens fa tornar a la realitat quan recorre, poc després, a *fray* Luís de León com a

justificació d'una tria lingüística per al mallorquí:

En la parte propia de nuestra lengua se la ha seguido sobre su marcha, y en nada llamó con más especialidad la atención que cuando en ciertas formas compuestas de algunos verbos neutros admite exclusivamente el verbo *ser* en lugar del verbo *haber*. Pero viendo que la castellana en la época de sus maestros Cervantes, fray Luís de León y otros adornó sus obras con esta gracia, de que bastará mencionar el último verso de la égloga octava donde dice este “mi Dafni es vuelta a casa” en vez de *ha vuelto a casa*, y considerando que en mallorquín decimos *és tornada a caseua*, lejos de corregirse se ha recibido por otra de sus bellezas. (Amengual, XIII)

Això sol ja demostra que estem en un període en què no només la llengua sinó tota la cultura està supeditada a la cultura en castellà, i hem de pensar que les fonts de referència són sempre les castellanès.

L'ambició d'estudiar, delimitar i descriure la llengua catalana per fer que pugui esdevenir una veritable llengua de cultura no és present encara, per tant, en els gramàtics d'aquesta època. Si de cas, com ja hem vist, l'objectiu pot ser atènyer la llengua catalana de quan va ser llengua completa, de l'administració i de la cultura, és a dir, la llengua escrita dels documents antics. Tanmateix, cap al final de l'etapa que analitzem podem trobar una nova sensibilitat en algunes consideracions d'Antoni de Bofarull (1864) que veuen en la llengua un objecte científic valuós per si mateix, i que per això és justificat d'estudiar:

Al lector castellano que se digne a leer la obra, solo he de advertirle que el pensamiento de escribirla es puramente científico, tanto para probar la categoría que merece entre los idiomas la antigua lengua catalana, como para rechazar el desdén de gente ignorante que, sin conocerla, se complace en tratarla de gerga y dialecto, y no sabe ver en el esfuerzo literario de Cataluña más que peligrosas miras de emancipación, antipatías y preocupaciones. (Bofarull, 3-4)

Probablement es tracta d'una estratègia per justificar l'atenció a un subjecte tan clarament prescindible. Reduir la llengua a un objecte de la curiositat erudita, però, no afavoria precisament la seva rehabilitació, malgrat el discurs restauracionista que llegim, per exemple, en l'obra de Bofarull i Blanch (1867):

Aunque no nos proponemos ponderar aquí su importancia ni defenderla en sus prerogativas de verdadero idioma, cumple nuestro intento dejar sentado que no nos tomamos el trabajo de escribir una gramática más para un dialecto de ninguna importancia, sino que nos gloriamos de colaborar, bien que no tan dignamente como deseáramos, a la bella y provechosa obra de la restauración del idioma catalán, glorioso e imperecedero por sus altos timbres políticos o diplomáticos, legislativos, históricos, científicos, literarios y poéticos. Y decimos restauración no porque le juzguemos en el decadente estado tan parecido a la muerte que algunos y aun muchos quieren, antes lo contrario, por la conciencia de sus condiciones de vida que tenemos, por contribuir en algo a la terminación de esa época de verdadera decadencia, común a todos los idiomas y a todas las literaturas, que por circunstancias políticas de nadie ignoradas hasta el presente siglo, ha venido prolongándose en las de nuestro país. (Bofarull & Blanch, 5-6)

2.5. La preocupació per l'ortografia

Abans ja he esmentat que la conseqüència de tenir la llengua escrita com a referent de la descripció gramatical és que l'ortografia i l'ortologia centren, en el fons, els interessos de la majoria de les gramàtiques de l'època. Tanmateix, l'interès per l'ortografia fou previ a l'interès per la descripció gramatical, i de fet seguirà pervivint, al llarg del segle, una mica al marge. Pràcticament totes les gramàtiques tenen apartats sobre ortografia, però hi ha també, tractats específicament centrats en l'ortografia, tant en les èpoques més primerenques –de Carles Ros (1732), Pere Màrtir Anglès (1742), els *Principis de lectura menorquina* de Joaquim Pons i Cardona (1804)– com en la segona meitat del segle, encara que siguin considerats com una certa especialització dels treballs sobre la llengua –Antoni de Bofarull, per exemple, confegeix uns *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana* (1864). En les últimes dècades del segle, i a principis del XX, proliferaran encara més els manuals i cartilles escolars i articles divulgatius sobre les diverses propostes ortogràfiques en competència.

Les polèmiques ortogràfiques, en realitat, recorren tot el segle XIX i desvetllen com és sabut grans passions entre els erudits i els professionals des de la famosa polèmica del *Diario de Barcelona* de l'any 1792 –en què Segarra (1985a) i Ginebra (1998) detecten la intervenció tant de Josep Pau Ballot com de Joan Petit i Aguilar. Mila Segarra (1985a) ha estudiat també amb detall els termes de discussió i les aportacions, de vegades molt puntuals o parcials, que hi va haver, i queda fora de l'abast d'aquest treball fer-ne el report. El procés de la codificació de la llengua, a cavall dels dos segles, se centrarà per a molta gent en una lluita per decidir l'ortografia; l'ortografia és la punta de l'iceberg d'una lluita i la representa simbòlicament, sobretot per als no-especialistes.

Tornant a les obres gramaticals del període, cal destacar que, si bé totes contenen recomanacions i criteris de tipus ortogràfic –tant les que són redactades en català com les que ho són en llengua castellana o francesa–, les úniques que basteixen un sistema ortogràfic propi i el proposen, tant explícitament, dins de la gramàtica, com implícitament, en el model de llengua de què se serveixen en la redacció, són les de Josep Ullastre (1743),¹⁰ la de Joan Petit i Aguilar (1796-1829) i les d'Antoni Febrer i Cardona (1804 i 1821):

en nostre temps, com per lo general hajám dexát l'Apostrophe ó, per millór dir, la sua marca i n'obstánt axó fassám las col-lisións de vocals en l'escriurer i parlár, los apár [als estrangers] d'alguna manera diforme i menos plausible no escriurer i parlár ab un arreglamént fixo. I axí [...] m'ha aparegút seria bo i conveniént donár per assentáds estos dos methodos d'escriurer: exténs y apostrophád, dexantlos a la voluntád i elecció de cad'un, per lo que he format dos Ortographías, l'una per'escriurer en exténs las veus, l'altra per'escriurerlas ab Apostrophe. (Ullastre, 5)

Comensí per la Digciologia, pero trobí luego la grand dificultad de poder presentar-vos nostre clar, y pur Idiome ab tóta la puresa, y claredad, que en sí te, a causa de la mala Ortografía ab que se escriu; pux és parla comuna-mènt de un modo, y se escriu de altre mòlt diferènt; y nò hi ha entre tòts els Sonidos Catalans, y las Lletras, sas representativas, aquella correspondéncia que hi hauría de haver. (Petit i Aguilar, 112)

¹⁰ En realitat, com es pot veure en el text reproduït, Ullastre proposa dues ortografies i considera que cadascú ha de fer servir la que vulgui.

Aquestas règlas generáls, y las particulars qu'anám â donar per cáda lletra, qui sáb no serán bastánts per llevar tota la dificultat qu'es precis qu'hi hágie per aplicár-las en son cás y llóc: no obstant nos aparex que podrán remediar molt la nóstra escriptúra. (Febrer i Cardona, 251)

Com podem veure, es tracta d'ortografies diverses, amb un, dos o més tipus d'accents, amb la pràctica de dígrafs no tradicionals i amb la incorporació de diversos signes tipogràfics externs a l'alfabet. No cal dir, perquè ja es desprèn del fet que varen restar inèdites totes tres gramàtiques, que les seves propostes no es van difondre ni van tenir un impacte social de consideració.

La resta de les gramàtiques i estudis d'aquest període que són redactats en català segueixen, podríem dir, els models tradicionals de l'escriptura de l'època. S'ajusten, per tant, a uns usos que el costum i la força de la pràctica impresa, sense cap altre mecanisme formatiu, havia consolidat. Tampoc no qüestionen aquests usos les gramàtiques redactades en castellà o en francès, que lògicament escriuen en català els termes gramaticals que estudien i els exemples que addueixen.

Aquesta, diguem-ne, ortografia tradicional, en realitat no és del tot unitària. Cada territori de la llengua té la seva tradició, d'acord amb les especificitats dialectals – plurals femenins en *-es* o en *-as*, *-r* antietimològiques en els infinitius o no, etc.–, i és susceptible d'un cert marge de discrecionalitat per recollir sensibilitats fonètiques més o menys afinades –per marcar amb accents oberts i tancats els dos timbres de les *e* i de les *o*, per exemple. Ballot, posem per cas, només utilitza un accent, i Bofarull els dos. També hi trobem certament alguns punts de vacil·lació habituals. No obstant això, en termes generals resulta un sistema prou consistent que, de fet, resistirà encara força temps contra els embats de les noves propostes modernistes de la fi de segle.

3. Naturalesa i sentit de la gramàtica de Cardellach

Si volem situar la *Gramàtica catalana* de Pau Cardellach en el context que hem traçat –el recorregut per les diverses obres gramaticals del període– i mirar de copsar-ne la naturalesa, el sentit i, doncs, la rellevància que pot tenir aquesta obra, hem de recordar d'entrada el seu caràcter inèdit, que l'alinea amb les gramàtiques d'Ullastre, Febrer, Petit i les *Observaciones* de Puigblanch. Trobem en aquestes obres, sens dubte, algunes de les aportacions més originals i interessants de l'època. En el cas de Cardellach però, i segons que podem deduir de la seva biografia, la no-edició de la gramàtica no sembla respondre a una impossibilitat material, ni a cap mena d'impediment d'ordre polític; simplement es tracta d'una obra de joventut que amb el temps va anar quedant al marge de les afinitats polítiques i professionals del seu autor, cenyides a l'àmbit notarial i al compromís amb la construcció del nou estat liberal espanyol. Això no vol dir que l'interès per la llengua desaparegués de més gran; és plausible que el transmetés al seu fill, que precisament podrà expressar-lo públicament en un context nou, el del moviment catalanista (vegeu Fullana 2017).

La gramàtica de Cardellach és també una gramàtica escrita en castellà, i en això s'arreglera amb la majoria de les gramàtiques de l'època –amb les publicades! Els motius per escriure en castellà semblen bastant obvis: la formació personal i la diglòssia que s'havia instal·lat en la societat de la primera meitat del XIX ho propiciaven, i ell mateix ho accepta clarament:

La lengua catalana está reducida ya al estrechísimo círculo de la provincia de su nombre, y dentro de ella al uso de la conversación y de las transacciones privadas de los particulares. No ofrece ya interés ni su estudio ni su examen, porque no es esta lengua la lengua empleada en sus obras, como antes lo fue en

el código immortal de su legislación y como lo fue en sus trovadores y en los escritos de los innumerables escritores que la provincia enseña al orbe [...] El idioma castellano se emplea por lo regular en todos los autos memorables que inspiran el deseo de saber (§ 39)

A l'interior de l'obra, però, els exemples gramaticals, que són abundants, ens reflecteixen una llengua extraordinàriament dúctil i gens encarcerada, encara que tocada quasi sempre d'un grau de formalitat.

La gramàtica l'escriu en castellà, però ho fa, com hem vist, des de la consciència que existeixen i han existit des de temps immemorial llibres, documents i tractats de tota mena escrits en català. Justament, en Cardellach la necessitat pràctica del recurs als documents antics, d'acord amb les servituds del seu ofici, sembla que hauria d'haver estat un dels principals motors de la redacció de l'obra, en la línia del notari Ros, o de l'arxiver Puiggari; però en cap moment no ho menciona. La seva argumentació, al prefaci de l'obra pren un altre caire, i ens remet més aviat els honors funeraris que alguns doctes del finals del XVIII ja s'afanyaven a dispensar-li a la llengua:

Piérdase en buen hora esa lengua, destiérresela del mundo conocido, que esta es la suerte del vencido, la de perecer; ella quedará indeleble en la historia y en el compendio de sus reglas, ella vivirá en su gramática, y su memoria no perecerá. (Cardellach, § 40)

La gramàtica de Cardellach és estrictament, això sí, una *Gramàtica catalana*. L'objectiu és la descripció de la llengua catalana, al marge de cap utilitarisme o aplicació per a un altre propòsit. Ni l'aprenentatge del castellà ni, encara menys, el del llatí no figuren en els objectius de l'obra ni en condicionen el plantejament. En aquest sentit, és una obra moderna, que supera velles supeditacions diglòssiques. Diríem, per sentit comú, que és també una obra pensada principalment per als catalans, encara que el fet de ser redactada en castellà crea sovint en el lector la impressió que s'està explicant com és el català a algú que no ho sap. Enlloc no es diu res explícitament sobre el públic a qui aniria destinada la gramàtica, però, certament, en algun passatge, sembla que l'autor es dirigeixi a persones coneixedores del castellà:

No se pronuncia la *ch* como en castellano, pero tampoco la llamamos en catalán *che* sino *ce ach* o *ce atxe* 'ce ache'. Por consiguiente, su uso en la lengua catalana será muy diferente del que tiene en la castellana, porque su esencia no es la misma. Así pues, el sonido de *ch* castellana se obtiene en catalán con la *x*. (§ 160)

La pronunciación de la *d* es igual a la del castellano, no tan fuerte como la *t* (§ 161)

La dinàmica que acabem de veure, la d'utilitzar la comparació interlingüística com a recurs explicatiu, no essent pas molt abundant, no és inusual al llarg de l'obra. S'utilitza en la introducció, on trobem llistes de paraules equivalents en diferents llengües romàniques per representar les afinitats del català i en llocs puntuals a l'interior de la gramàtica:

El nombre substantivo lleva siempre consigo un artículo que le determina el género, por manera que la sola calidad, el buen gusto o la naturaleza misma de las cosas les hace atribuir universalmente el artículo masculino o femenino que le conviene, lo mismo que en español. Al contrario del francés, que mira las terminaciones y requiere largas tablas para su conocimiento. (§ 287)

Sobre la qüestió de l'atenció que Cardellach presta a la llengua vivent –més enllà de la convenció escrita i de la seva projecció formal en una elocució culta o solemne– val la pena aturar-nos-hi un moment. Una de les coses que més sorprèn, d'entrada, en la gramàtica que ens ocupa és justament la presència sovintejada d'al·lusions a l'ús espontani de la llengua, a la llengua “de la conversació,” com sol dir-ne l'autor:

Así pues, en conversación diré *Sempran-sangànyan* ‘Siempre nos engañan’, y deberé escribir *Sempre nos engànyan*, o apostrofado *Sempre'ns engànyan*. (§ 108)

El dativo del artículo masculino tiene un modo de decir que no puede atribuirse sino al cuidado de no confundir el dativo con el acusativo: *A qui ho has dit?* Responderé: *An al' germà*. Y aun en la pregunta ha invadido generalmente este modo de hablar: *An a qui ho dónas? An al fill. An a qui ho pots donar millor qu-an al fill?* (§ 221)

Est, eix no se usan sino en la escritura: *per est motiu, Esta rahó me convens*; lo mismo que *per aqueix motiu, per aqueixa rahó*, que se usa en la conversación (§ 242)

aquells *hagen, hajan, hàgian, hagin* –NOTA: El último es de la conversación. (§ 357)

Estas partículas [*hi, ne*], como dijimos, tienen un gran uso en la conversación y aun en la escritura, como que son parte esencial del genio y construcción de la lengua. (§ 651)

La llengua oral forma part també del paradigma de referència a l'hora de descriure els fenòmens, i es documenten força trets de la parla vulgar, fins i tot des de la consciència de la seva “impropietat”:

Casi todos los verbos de la tercera conjugación tienen dos acepciones en la primera persona del singular del presente de indicativo. Ambas están en uso: la primera entre la clase culta; la segunda, entre el vulgo. Ahí van compuestos más de cien verbos, sin los compuestos de que algunos son capaces. Estas terminaciones son de *-esch* [o] *-eixo*, colocadas al final de las radicales. Ejemplo: *llegir, jo llegesch / jo llegeixo; guarnir, jo guarnesch / jo guarneixo*. (§ 471)¹¹

NOTA: En la conversación se truecan estas terminaciones [de la primera conjugación] en *-em, -eu*: *pasturem, pastureu; anem, aneu*; pero es impropio, porque pertenecen al subjuntivo. (§ 460)

Això resulta molt interessant, perquè ens permet documentar alguns fenòmens que, com en el cas del darrer exemple citat –les formes analògiques del present d'indicatiu en *-em, -eu* en la primera conjugació– trigaran molt encara a aparèixer en els textos escrits, ni tan sols en els més “populars” –almenys al Principat.

El tipus de llengua oral que apareix en els exemples de la gramàtica, d'altra banda, moltes vegades té un regust, diguem-ne, domèstic o quotidià, sobretot en el lèxic o en la fraseologia, cosa que li atorga encara un interès afegit:

¹¹ D'una forma similar, Joan Petit i Aguilar també contraposa, en diverses ocasions, la forma de parlar de la gent *erudita* i la de la gent *plebea*, tal com remarca Jordi Ginebra en l'estudi d'aquesta gramàtica (Ginebra 1998, 81)

Hay nombres que no se usan sino en plural: unas estoballas, uns tarnals, uns anaguas, uns esmolles, aixams, elàstichs, [...], matines, trespeus.

Una faus o *fals* no tiene plural o no se muda; *un calis*, *dos calis* –mejor *un càlser*, etc. (§ 302-303)

La terminación *-ot*, *-ota* no aumenta ni disminuye la cantidad, pero deprime la cualidad: *No llegesch semblants llibres* es menos vivo que *No llegesch semblants llibrots*. Este modo, sin embargo, es del vulgo. (§ 324)

Més negre qu'un dimoni, Sap més qu'un dimoni, que un butavant, que'l Bricant, Xarra més qu'un dimoni, És més viu que lo dimoni, Vés al butavant. Al parecer el vulgo no ha hallado término más a propósito para asimilar lo grande de sus comparaciones que la idea del mismo Satanás: la parte ilustrada reprueba tamaña costumbre. (§ 233)

En darrer terme cal destacar l'existència d'algunes referències a la variació diatòpica de la llengua que es parla, cosa del tot insòlita en una gramàtica d'aquesta època, i que revela, més que coneixements concrets, una intuïció prou afinada de la naturalesa del fet lingüístic:

La diferente pronunciación de las vocales *e* y *o* y el uso más o menos lato del apóstrofo, constituye la gran diferencia en el habla entre los pueblos del alta montaña, y la parte baja de Cataluña. Los primeros hablan el catalán con todas sus letras dando a cada vocal el acento que tiene en realidad, salvos pocos abusos, y los segundos lo desfiguran, recortando términos, suprimiendo vocales [p. 24] dándolas sonidos equívocos, y entrelazando las palabras a fuerza de sincopar artículos, pronombres y conjunciones, todo, a lo que parece con el objeto de perfeccionar, abreviar o pulir la locución. (§ 128)

La *i* se nota en todas terminaciones y por esta causa la pronuncian algunos departamentos de Cataluña. No se comete figura dejándola nosotros de pronunciar con claridad porque debe atribuirse a lo suave y a lo líquido de la pronunciación. Escribiré, pues, con todas sus letras *maitg*. (§ 170)

Veiem en l'obra de Cardellach, per tant, que hi ha una voluntat de prendre com a referència també la llengua de la parla espontània, a més de la que s'escriu; s'inscriu per això en una tendència de caire naturalista, com l'ha qualificat Albert Rossich (126), que afecta també diverses altres obres del període, gramaticals però també literàries, i que desembocarà en el gust per “el català que ara es parla” d'alguns autors de la segona meitat de segle.

Amb això que acabo d'explicar, hem de constatar que en la gramàtica de Cardellach no hi trobem gairebé mai una condemna sistemàtica de cap dels fenòmens descrits, per més que siguin de procedència clarament espúria:

algo parece ser tomado del español y sirve como de promedio entre lo pequeño y lo positivo: *És bo* / *És algo bo*; hay la diferencia que el segundo es menos que el primero; *Com se troba?* *Bé* / *Algo bé*; este último modo presupone enfermedad. (§ 316)

L'actitud del gramàtic, en aquest sentit, tendeix més a la simple descripció –un notari que aixeca acta de la realitat lingüística– que no pas a la prescripció d'aquells que buscarien, amb el seu treball, la millora o la “purificació” de la llengua.

Un altre dels aspectes que hem comentat abans, a propòsit de les gramàtiques del període, és el del reconeixement de la superioritat cultural del castellà. No trobem en el text de Cardellach cap mostra d'aquest pensament. Més aviat en trobem d'una voluntat d'equiparació del català, si més no com a sistema lingüístic, amb el francès, amb el castellà o fins i tot amb altres romàniques:

El mismo origen tiene la lengua francesa, la castellana, la portuguesa y la italiana, porque todas sufrieron las mismas alternativas que Cataluña. (§ 5)

Hi ha consciència que la diferència és social, d'estatus, però que no hi ha pas una inferioritat essencial o natural:

¿quien permite se pare en silencio la magestad de un language grave, magestuoso, redundante y capaz de toda la flexibilidad del castellano, de la dulzura de un italiano y del ingenio de un francés? (§ 40)

Hem de fer referència, finalment, a la qüestió ortogràfica. Cardellach, en els fragments catalans de la seva gramàtica –en els exemples gramaticals, bàsicament– hi utilitza una ortografia absolutament tradicional, amb un biaix, segons com, fins i tot arcaïtzant –“*assumptió, permutatió, judictió, coactió, oppositió, etc.*” (§ 6)– que contrasta amb l'interès que ja hem consignat per recollir la llengua viva. En els estudis sobre aquestes qüestions hem tendit sovint associar acríticament els autors partidaris d'una ortografia arcaïtzant amb una idea de la llengua retrògrada, amb uns models de referència que remetien als textos antics, etc.; els autors que manifesten interès per reflectir la llengua viva els associem, en canvi, amb els intents d'una ortografia trencadora, innovadora –seria el cas, per exemple de Joan Petit i Aguilar. No ha de ser així necessàriament. Les propostes ortogràfiques, explícites o implícites de Pau Cardellach són, com he dit, plenament tradicionals i fins i tot arcaïtzats, per més que sigui innovador el seu interès per la llengua viva. Aquesta distinció és important, perquè aquest és un dels trets que singularitzen, sens dubte, l'obra gramatical que ara ens ocupa.

Obres citades

- Alabau i Sanromà, I. *Tratado teórico-práctico de la analogía que guarda el idioma francés con el catalán*. Barcelona: Isidro Cerdá, 1862.
- Amengual, J. J. *Gramática de la lengua mallorquina*. Palma: Impr. Joan Guasch i Pascual, 1835.
- Badia i Margarit, A. M. *Les Regles de esquivar vocables i “la qüestió de la llengua.”* Barcelona: IEC, 1999.
- Ballot i Torres, J. P. *Gramatica y apología de la lengua cathalana*. Barcelona: Impr. Piferrer, 1815.
- Bernat, F. “Els inicis de la teoria fonètica catalana al segle XIX: les idees de M. Milà i Fontanals sobre el vocalisme.” En *Estudis de llengua i literatura catalanes/XLIV. Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 3. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2002. 103-128.
- Bofarull, A. de. *Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*. Barcelona: Impr. de Lluís Tasso, 1864.
- Bofarull, A. de & A. Blanch. *Gramática de la lengua catalana de D. A. Bofarull y D. A. Blanch dela Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona: Espasa, 1867.
- Cardellach, P. “Gramàtica catalana [1840].” En Pau Cardellach i Busquets. *Gramàtica catalana* [Edició i estudi introductori a cura d’Olga Fullana]. Barcelona: IEC, 2017, en premsa.
- Domenech Circuns, J. *Elementos de gramática castellana-catalana entresacados de varios autores*. Barcelona: Imprenta de la Viuda e Hijos de Brusi, 1829.
- Estorch i Siqués, P. *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Impr. Herederos de la viuda de Pla, 1857.
- Fabra, P. “Sobre diferents problemes pendents en l’actual català literari.” *Anuari de l’IEC* I (1907 [1908]): 352-369.
- . *El català literari*. Barcelona: Barcino, 1932.
- Febrer i Cardona, A. “Principis generals y particulars de la llengua menorquina [1821].” En A. Febrer i Cardona. *Obres gramaticals II* [Estudi introductori i edició a cura de F. Feliu i G. Albiol]. Barcelona: IEC, 2016 (en premsa).
- Feliu, F. & J. M. Nadal. “Des inventions nécessaires. Éloge de la linguistique.” En J. M. Nadal Farreras, A.-M. Chabrolle-Cerretini & O. Fullana Noell, eds. *L’espace des langues*. París: L’Harmattan, 2014. 11-26.
- Fullana, O. “La llengua i la identitat catalanes a la Catalunya esdevinguda francesa: Alguns aspectes històrics.” *Ianua. Revista Philologica Romanica* 13/1 (2013): 103-113. Disponible a Internet <http://www.romaniaminor.net/ianua/>
- . “Estudi introductori.” En P. Cardellach i Busquets. *Gramàtica catalana* [Edició i estudi introductori a cura d’O. Fullana]. Barcelona: IEC, 2017. En premsa.
- Ginebra, J. “Estudi introductori.” En J. Petit i Aguilar. *Gramàtica catalana* [Edició i estudi a cura de J. Ginebra]. Barcelona: IEC, 1998. 15-105.
- . “Problemes de la història social de la llengua dels segle XIX i XX.” *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* 27 (1999): 13-21.
- . “Estudi introductori”. En A. Febrer i Cardona. *Obres gramaticals I* [Estudi introductori i edició a cura de J. Ginebra]. Barcelona: IEC, 2004. 9-36.
- Mattes, J. *Leçons pratiques de grammaire, faites à l’école d’adultes de Perpignan, dans lesquelles l’orthographe d’usage est enseignée au moyen de la langue catalane: Ouvrage particulièrement destiné aux ouvriers du département*. Perpinyà: J.-B. Alzine, 1844.

- Pers i Ramona, M. *Gramàtica catalana-castellana*. Barcelona: Imprenta de Anton Berdeguer, 1847.
- Petit i Aguilar, J. "Gramàtica catalana [1796-1829]." En J. Petit i Aguilar. *Gramàtica catalana* [Edició i estudi a cura de J. Ginebra]. Barcelona: IEC, 1998. 107-749.
- Puiggarí, P. *Grammaire catalane-française, a l'usage des Français*. Perpinyà: Jean-Baptiste Alzine, 1852.
- Real Academia Española. *Gramática de la lengua castellana*. Madrid: Joachin de Ibarra, 1771 (1a ed.).
- Rico, A. & J. Solà. *Gramàtica i lexicografies catalanes: Síntesi històrica*. València: Universitat de València, 1995.
- Ros, C. *Breve explicacion de las cartillas valencianas*. València: Cosme Granja, 1751.
- Rossich, A. "El model ortològic del català modern." En A. Ferrando & M. Nicolàs, ed. *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2006. 125-153.
- Segarra, M. *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries, 1985a.
- . *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985b.
- Soler, J. *Gramática de la lengua menorquina*. Mahó: Impr. Juan Fábregues, 1958.
- Tuson, J. *Aproximación a la historia de la lingüística*. Barcelona: Teide, 1982.
- Ullastre, J. *Grammatica catalana*. Estudi i edició crítica a cura de M. Anguera. Barcelona: Bibliograf, 1980 [1743].
- Vàrvaro, A. *Historia, problemas y métodos de la lingüística románica*. Barcelona: Sirmio, 1988 [1a. edició italiana a Liguori editore, 1968].
- Vila, P. "La impremta en català a Perpinyà durant la primera meitat del segle XIX." En *Imprimerie, édition et presse dans la première moitié du XIXe siècle*. Perpinyà: L'Olivier, 2004. 141-166.